

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 144 2023

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2024 och för recensioner 1 september 2024. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–43–8

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2024

Det tredje temat behandlar "Läraren som tidspegel" och här problematiseras bland annat Lena Anderssons roman *Sveas son* (2018), Danny Wattins *Lärarinnan: je suis Elin Mild* (2020) samt Daniel Pavlicas självbiografiska bok *Första året: scener ur ett klassrum* (1999). Gemensamt för dessa verk är att de ger en bild av den sociala skolkontexten.

Ragnar i Anderssons text exempelvis, är en lärartyp som eftersträvar det förutsägbara och regelmässiga, "mellanmjölkens måttfulla magister" (s.111), medan Elin i Wattins text strider för att komma till rätta med mobbing, en konsekvens av marknadsorienterade skolors undfallenhet och cyniska vinstjakt. Elin blir här, enligt författarna, en hämndlysten hjältinna i en satir över marknadskolans bittra verkningar.

Ytterligare ett exempel på en lärare som har svårt att passa in i sin skolkontext är Lotta i Henrik Bromanders roman *Högspänning* (2018). Lotta jobbar på Hvitfeldska gymnasiet i Göteborg och klagar ständigt över skolans förfall, att både lärare och elever saknar bildning. Lotta förkroppsligar därmed "Kulturantenn" (s. 138), men också en lärare som hamnar i marginalen, utträngd av effektivitetskultur och digitalisering då hennes bildning har devalverats och deklarerats. Hennes bildning är inte längre "högvaluta" i ett samhälle som värdear teknikkunskaper och flexibilitet (s. 139). Skolans digitalisering står här i fokus och de efterföljande frågorna tar upp motivet: "Hur mycket och vilken sorts digitalisering behöver egentligen skolan för att bli bättre?" (s. 140)

Sista temat, "Läraren som förebild eller nidsbild i dagens skola", ger fler exempel på lärare som kämpar på olika sätt. Här hittar vi Eva, i Kjell Johanssons roman *Sjön utan namn* (2003), som lider av "bräcklig självbild och psykisk ohälsa" (s. 151). Vidare ges exempel på lärarkaraktärer som är dysfunktionella och lärare som kommer i kläm mellan ideal och verklighet. I romanen *De unga vi dödar* (2021) av Eija Hetekivi Olsson finns Miira som går lärarutbildningen. Läsaren får följa hennes kamp att kliva in i rollen som lärare, "en maktposition" som inte alltid genast låter sig intas. Miiras kamp jämförs sedan med fyra andra nyblivna lärare, Laura i *Lilla huset på prärien*, Anne i *Anne på Grönkulla*, Malin i *Kris* samt en nybliven gymnasielärare i Tine Høegs *Nye rejsende* (2017), och kapitlet följs sedan med frågor om vad som kan oroa nyblivna lärare och hur nyblivna lärare kan balansera sin maktposition i förhållande till elever och lärarkollegor.

Under detta tema ges också plats för några hyll-

ningar av lärare och läraryrket, exempelvis tas Björn Ranelids roman *Min skolfroken skall vara ett frimärke* (2022) upp, men kapitlet slutar ändå i skildringar där läraryrket ifrågasätts och textexempel ges på lärare som till slut väljer en annan yrkesbana.

I bokens epilog konstaterar Cardelús och Cavallin att lärarna i svensk litteratur från 1990-talet och framåt framträder i "plural, i oräkneliga beteenden och egenskaper, tendenser och mönster, nyanser och kontraster" (s. 204), vilket delvis hänger samman med den svenska skolans segregation och diversifiering. Spännvidden är stor, såväl tematiskt som generellt, men gemensamt för samtliga texter i *Lärarliv i litteraturen* är trots allt lärarnas ständiga försök att göra skillnad – för sig själva och för andra.

Cardelús och Cavallins intention att synliggöra läraryrket i skönlitteraturen är mycket lovvärd och angelägen, särskilt då läraryrket ofta hamnar i skymundan. De efterföljande diskussionsfrågorna, som tyvärr inte alls synliggör de litterära texterna specifikt, framstår däremot som något paradoxala. Resonemang om yrkesetik och arbetsmiljö är givetvis mycket viktiga men diskussionsfrågorna har här en viss tendens att falla platt och reducera den litterära texten. Här hade ett kort resonemang om litteratursyn, fiktion och verklighet, varit på sin plats, för vad betyder det egentligen att erbjuda "fördjupad diskussion kring texternas teman och motiv"? (s. 8)

Jag saknar också ett tydligt teoretiskt raster i analyserna av de litterära texterna. Nu framstår analyserna ibland som något deskriptiva. Vad hade exempelvis hänt om teorier om lärares agens hade applicerats på materialet?

Jag tänker att ett sådant perspektiv hade genererat ett djupare resonemang där de litterära texterna stått mer i fokus och genomlyst diskussionen, en diskussion som inspirerat och verkat som en intellektuell katalysator.

Caroline Graeske

Birgitta Theander, *Hänsförande hus. Hemmet i 1900-talets flicklitteratur* (Svenska barnboks-institutets skriftserie, 163). Makadam. Göteborg & Stockholm, 2022.

Birgitta Theander disputerade på den gedigna och omskrivna avhandlingen *Älskad och förnekad: Flickboken i Sverige 1945–65* (2006) där hon ana-

lyserade 1022 flickböcker som utkom i Sverige under denna tidsperiod. Theander vände sig i sina noggranna analyser mot att ”flickböcker” ansågs som en sämre sorts litteratur med enkla och förutsägbara intriger där flickornas främsta mål i livet var att bli gifta. För genren flickbok använder Theander ”en definition som utgår ifrån att en boks genretillhörighet bestäms av hur den uppfattas av sina läsare.” (2022, s. 15) Definitionen på flickbok är således: ”en bok som av sin samtid betraktades som särskilt lämpad för flickor.” (2022, s. 15) Birgitta Theander fortsatte med att utöka sin studie med ytterligare tjugofem år och undersöka vilka yrkesdrömmar flickbokshjältinnorna hade i boken *Till arbetet! Yrkesdrömmar och arbetsliv i flickboken 1920–65* (2017). Här visade det sig att flickorna överhuvudtaget inte satt passiva och väntade på giftermål utan många skaffade sig ett yrke och försörjde sig själva. Deras yrkesdrömmar och arbetslivserfarenheter var varierande och ofta både inspirerande och initierat skildrade.

Birgitta Theanders forskning har visat att mycket av det som skrivits om flickböcker tidigare inte riktigt stämmer och hon övertygar i sina välgrundade analyser genom att hon har överblick över ett stort material och ger både många, nyanserade och intressanta exempel som visar hur tidigare antaganden om flickboken är missvisande generaliseringar som grundar sig på en okunnig och något fördomsfull uppfattning om flickböcker och flickors läsning. När det gäller hennes nya studie *Hänsförande hus: Hemmet i 1900-talets flicklitteratur* (2022) slår hon hål på myten att hemmet i flickboken skulle vara instängt, hindrande och hämmande. Hon upp-täcker bland annat också att de hus som är intressanta och viktiga för skildringen bebos av mödrar som inte passar in i en schablonmässig kvinnoroll, att det i köket öppnar sig världar av makt, bildning och möjligheter samt att huset ofta är en symbol för flickbokshjältinnorna och de relationer som flickorna har till sina närmaste. I denna undersökning går Theander ytterligare tjuugo år tillbaka i tid och har nu med hela 1900-talets flickboksutgivning. Enbart flickböckerna i Sverige, i original och översättningar, uppgår under denna tid till 1729 titlar och Theander har valt att fokusera på böcker av romantyp och främst studerat flickböcker där huvudpersonen är över tolv år. Theander inte bara utökar sin studie tidsmässigt i *Hänsförande hus: Hemmet i 1900-talets flicklitteratur* utan inkluderar nu också en del pojkböcker som jämförelsematerial. Hon har valt ut tre års pojkboksutgivning för mera djup-

lodande undersökning: 1912, 1932 och 1952, sammanlagt nittioen böcker där fler än hälften är utgivna det sista året. Att Theander slutar alla sina tre studier 1965 beror på att det var vid denna tid som flickboken som genre försvann och en mer könsneutral ungdomsbok tog vid. Syftet med studien är i vid bemärkelse att undersöka hur hemmet framstår i flicklitteraturen då händelserna i denna genre gärna utspelar sig i hemmiljö. I tidigare forskning, såväl svensk som internationell, saknas mer djuplodande undersökningar av det som Theander tar sig an, nämligen hemmets karaktär, de stämningar och värderingar och som hemmet förmedlar, huruvida hemmet är en särskilt kvinnlig sfär, vad hemmet ger flickan och vilka behov som tillfredsställs (eller inte tillfredsställs) i hemmet. Därtill undersöker Theander hur hemmet i flickboksskildringarna förhåller sig till tidens rådande ideal och verklighet.

Undersökningen är disponerad efter de teman och motiv som Theander funnit betydelsefulla. Bokens första del, ”Huset som helhet”, består av elva kapitel om hur husen framstår och hur skildringen anknyter till flickan och hennes situation i hemmet. Varje kapitel ringar in ett tema, en egenskap eller en aspekt. Andra delen, ”Huset bit för bit”, består av sju kapitel och behandlar mer lösryckta och konkreta delar av hus, såsom byggnadsdetaljer och speciella platser, och visar fram vilka betydelse dessa kan bära på. Dessa detaljer har ofta en symbolisk betydelse som i flickböckerna används på ett eget och kreativt sätt.

Studiens första kapitel undersöker fångenskap och Theander visar hur flera hus i flickböckerna fungerar som fångelser, där det finns både manliga och kvinnliga förtryckare och fångvaktare, men det intressanta är att flickorna inte finner sig i sin situation utan att de gör uppror, tar sig ut och gör sitt bästa för att få ett eget socialt liv, utbildning och oberoende. Husen kan också ge skydd och i det andra kapitlet lyfter Theander fram att det i flickböckerna finns en föreställning om att flickorna behöver skydd och trygghet för att de ska kunna utvecklas och bli starka. I pojkböckerna är faror, utsatthet och våld något som stärker pojkarna medan det är tryggheten som är en förutsättning för flickans utveckling och växande. I kapitlet ”Utan gränser” ger Theander exempel på hur familjerna ser ut och vad familjegemenskapen betyder för flickorna. Begreppen hem och familj hänger nära samman och Theander visar hur gemenskap för flickorna stäcker sig ut över kärnfamiljen exempelvis när det gäller flerfamiljshus. Den privata sfären brukar betecknas som

kvinnans område och den offentliga som mannens, men i flickböckerna är dessa gränser flytande och det offentliga kommer ofta in i hemmet samtidigt som det finns en ”riktning utåt”. Från kärnfamiljen sträcker sig gemenskapen ut i storfamiljer, hyreshus, offentlighet, skilda samhällsklasser och andra länder. I kapitlet ”Rötter” visas hur många flickor är föräldralösa och hur de längtar efter familj, gemenskap och tillhörighet. Theander har räknat ut att 40% av flickböckerna har en huvudperson som är fader-, moder- eller föräldralös, något som också har en motsvarighet i pojkböckerna. Flickorna söker efter sina rötter och inte sällan hittar de några ledtrådar genom att gå längre in i de hus de bor i. Hus bär nämligen också på hemligheter, som Theander visar i sitt femte kapitel. Dessa hemligheter är inbyggda i husets konstruktion, men kan också finnas i rumsinteriörerna i form av skåp, skrin, kistor och sekretärer med lönnfack. Dockhemmen får ett eget kapitel och genom dessa miniatyrhus får flickorna både frihet att skapa och att bearbeta svåra upplevelser. I dockskåp och lekstugor leker flickorna fram sin värld. I många flickböcker får dock inte flickorna möjlighet att leka utan de måste ta ansvar för hus och hem, syskon och yrkesarbetande fader då modern antingen är sjuk eller död. Dessa flickor varierar mellan att känna sig bundna och utnyttjade och att trivas med att vara behövda och betydelsefulla.

I kapitlet ”Förändringar” tar Birgitta Theander upp hur hemmet har en viktig position vad gäller själva strukturen på böcker för unga läsare. Flera forskare har genom åren upprepat att en bärande struktur är hem–uppbrott–äventyr–återkomst till hemmet, men Theander visar att detta är en sanning med modifikation och för flicklitteraturen stämmer det inte då hus och hem här kan betyda handling, förändring och spänning. Hus och hem innebär i många flickböcker inte ett stillastående utan föränderlighet. En del hus är ”Hus utan karlar” och Theander diskuterar om dessa kvinnobodend kan kallas utopier och om de är en protest mot patriarkatet. ”En estetisk blick” på hemmen är viktig och förmedlar att skönheten är viktig och värd att lägga märke till, men det kan också vara ett sätt för författaren att avslöja underliggande värderingar, spänningar och utvecklingslinjer. Det sista kapitlet i bokens första del handlar om att inreda ett hus, något som har att göra med identitet, subjektivitet och historicitet. Heminredning har att göra med estetiska val samt ett sätt att skapa mening och sammanhang i livet. Detta kapitel knyter an till bokens andra del där Theander undersö-

ker ”Huset bit för bit” och tar upp dörrar, tapeter, fönster, utbyggnader, flickrum, den vertikala linjen samt själen, det vill säga hus som har en särskild karaktär och som kan liknas vid levande väsen. Theander visar övertygande hur husen och inredningen i dem besjålas i flickböcker och att detta säger något om föremålens betydelse. ”Att de upplevs som mänskliga varelser – konfliktfyllda, avvisande, välkomnande, bråkiga, tillgivna – och att de genom sitt utseende och sin stämning kan uttrycka berättelsens tema är ett tecken på att hus och hem är viktiga.” (2022, s. 312)

Flickboken har ett flickperspektiv på tillvaron och Theander understryker att det är detta som gjort genren betydelsefull och stärkande för flickläsarna. Det är flickor och kvinnor som ”syns och hörs, aktiva kvinnor som tänker och handlar, och det är deras intressen som står i centrum för skildringarna.” (2022, s. 313) I flicklitteraturen är flickor och kvinnor de viktiga karaktärerna, men pojkar och män skildras vanligen som trevliga och får vara lite delaktiga i handlingen. I pojkböckerna är flickor och kvinnor i allmänhet bakgrundsfigurer och det ägnas väldigt lite uppmärksamhet åt hemmen. Något som skiljer pojkböckerna från flickböckerna avseende hus och hem är att hemmet inte beskrivs utförligt i pojkböckerna på samma sätt som i flickböckerna, även när det är betydelsefullt. En liten rolig detalj är att Theander i not 174, i samband med att hon skriver om en av Kai Söderhjelm pojkböcker som utspelas i stadsdelen Haga i Göteborg och där fyra pojkar delar boende, gör det fullt rimliga antagandet att författaren Kai Söderhjelm ändrat stavningen på sitt förnamn efter boken *Vi i Skojar-Haga* (1952), när det i själva verket var så att förlaget stavat fel till hans namn och att de dessutom gjort flera andra ändringar utan att tillfråga honom. Kai Söderhjelm skriver den 26 maj 1952 ett argt brev till sin förlagsredaktör Astrid Lindgren på Rabén & Sjögren: ”Boken ser ju trevlig ut utanpå fränsett att [---] mitt namn den här gången är felstavat överallt där det förekommer. På tidigare böcker har det varit rätt åtminstone på titelbladet. Men det ger ju lyckligtvis en fingervisning åt folk som känner mig, att jag inte är ensamt ansvarig för innehållet.” (Brevet finns på Åbo Akademis handskriftsavdelning). I jämförelserna visar Theander vidare att uppfattningen att mäns tid skulle vara linjär medan kvinnors tid skulle vara mer cyklisk och full av repetitiva vardagsrutiner inte stämmer. I flickböckerna sker, liksom i pojkböckerna, förändring och utveckling.

I sin "Avslutning" analyserar Theander själva huvudfrågan för studien: Vad är det som hemmet ger flickan i flickböckerna? Fyra begrepp har utkristalliserats: spänning, makt, frihet och trygghet. Alla dessa begrepp hänger i någon mån ihop och de är alla både betydelsefulla och närvarande, även när exempelvis spänning kan slå över i något hemskt och tryggheten kan innebära överbeskydd.

Birgitta Theanders bok fyller ett tomrum då hon både kunnigt och välgrundat motbevisar tidigare "sanningar" och nyanserar tidigare forskning om flickboken samt hus och hem och drar nya uppfriskande slutsatser. Hon sätter flickböckerna i relation till samhället, flickors och kvinnors livsvillkor under den tid hon undersöker och hon lyfter fram kvinnorörelsens och feminismens betydelse för hur flickböckerna tidigare tolkats. Citaten från den lästa litteraturen är väl valda, belysande och viktiga för läsarens förståelse då många av böckerna idag är svåra att få tag i. Theander övertygar också genom att vara ordentligt inläst, inte bara på flickböckerna – och pojkböckerna – utan även på svensk och internationell forskning i flera olika discipliner och sätter denna i relevant relation till materialet. Boken är rikligt illustrerad med vackra omslagsbilder från de analyserade böckerna. Det är bara att hoppas att Birgitta Theander fortsätter med sin värdefulla flickboksforskning då det redovisade materialet även "öppnar dörrar på glänt" till sådant som ännu är outforskat inom såväl flick- som pojkboken.

Helene Ehriander

Kristin Gjesdal, *The Drama of History. Ibsen, Hegel, Nietzsche*. Oxford University Press. New York, 2021.

Sekundärlitteraturen om Henrik Ibsens dramatik blir med åren allt mer mångfacetterad. Den textkritiska utgåvan *Henrik Ibsens Skrifter* (16 dubbelvolymer), med framlidna Vigdis Ystad som huvudredaktör och drivande kraft, uppdateras ständigt digitalt och förvånansvärt tillförlitliga översättningar till engelska har publicerats både av Oxford University Press och Penguin. Från Ibsen Senter i Oslo utges den engelskspråkiga skriftserien *Ibsen Studies*. Ibsen har sålunda på ett helt annat sätt än August Strindberg lyckats bli internationell. Den tidigare Ibsenforskningen, särskilt den norska, var oftast textkritiskt, biografiskt och historiskt inriktad och

tolkningarna skedde i det moderna genombrottets och den psykologiska realismens anda. Men allt mer gjorde sig mer spekulativa tolkningar gällande, särskilt från danskt håll. Forskare som John Northam, Asbjørn Aarseth och Erik Østerud betonade/betonar det sceniskt visuella i dramerna och Atle Kittang lyfte fram en idétradition i *Ibsens heroisme*. Helge Rønning och Toril Moi har diskuterat Ibsens modernitet och eventuella modernism. En helt egen tradition bildar den teaterhistoriska forskningen, numera med Live Hov och Keld Hyldeg som ledande namn. Klassikern vad gäller idéhistorisk Ibsenforskning är fortfarande Paulus Svendsens drygt 500-sidiga *Gullalderdrøm og utviklings-tro: en idéhistorisk undersøkelse* från 1940. Författarens lärdom är beundransvärd, men forskningstraditionens problem visar sig akut: först i verkets slutkapitel kommer vi nämligen fram till Ibsen själv!

I litteraturförteckningen till Kristin Gjesdals nu aktuella *The Drama of History. Ibsen, Hegel, Nietzsche* (2021) nämns inte Svendsen, men däremot artiklar om Ibsens förhållande till Platon, Aristoteles, Spinoza, Rousseau, Mill, Kierkegaard och Dilthey samt givetvis de två filosofer Gjesdal själv sätter i fokus, nämligen Hegel och Nietzsche.

Kristin Gjesdals arbete är banbrytande genom att hon inte är inriktad på influenser, även om arvet från Sturm und Drang, Herder och Lessing ofta understryks, utan på nyskapande tankeutbyte mellan filosofiska idéer och dramatik. Hon undgår därmed fallan att fastna i *vad* Ibsen läst och skrivit, vilken som nämnts leder in i en oändlighet av idéer, och fokuserar *hur* betydelse skapas. Det handlar dock inte som i den numera hårt kritiserade new historicism om att något planlöst lägga sakprosa och litterära texter bredvid varandra och se hur utfallet blir. Här får Hegels och Nietzsches tänkande i stället utgöra produktiva krafter och Gjesdal kan med rätta hävda att både filosofin och dramatiken bidrar till varandras förnyelse. Det handlar om vårt förhållande till historien, till mänsklig sanning och till självförståelse.

I en allmän inledning betonar Gjesdal hur hon betraktar Ibsens tidiga historiedramatik och hans senare intresse för borgerligt liv som två sätt att formulera gensvar till och reflexion över den moderna tiden. I en samtida kontext befinner sig den norska frihetskampen, politiskt mot Sverige, kulturellt och särskilt teaterhistoriskt mot Danmark, samt kvinnorörelsen och darwinismen. Gjesdal finner just Hegel och Nietzsche som tacksamma referenser, eftersom de så explicit förhåller sig till tidi-